

Boris ILIJANIĆ

KULA U TREBESINU Geneza i revitalizacija

Ključne riječi: Arhitektura, turska kula, kapetanska kula, odžak, prostor, kapetanija, revitalizacija, Trebesin, Herceg-Novi

ISTORIJSKI USLOVI ZA POJAVLJIVANJE OVAKVE VRSTE OBJEKATA

Godine 1482. Turci su prvi put zauzeli Novi. Tačno 100 godina od Tvrtkove Povelje o osnivanju grada. Vremenski raspon od 100 godina je bio siguran prosperitetni period, koji je definisao obim srednjovjekovnog utvrđenog grada. Podatke daje sačuvana arhivska građa (Dubrovački arhiv i dr.), tako da za vrijeme vladavine Tvrtkovih nasljednika, Sandalja Hranića, a pogotovo Hercega Stjepana Vukšića Kosače tokom 15. vijeka, možemo kontinuirano pratiti razvoj Novoga.

U hercegnovskom zalivu se odigrala veoma značajna bitka 1538. god. Kombinacijom pomorskog i kopnenog napada na turski utvrđeni grad od strane koaličijske vojske svetog Rimskog carstva, pod komandom admirala Andrea Dorie, a u ime i slavu Španskog kralja Karla V¹. Grad je te godine došao pod špansku upravu. Teškim borbama 1539. god. je drugi put, ponovo kombinacijom pomorsko kopnene opsade od strane turskih snaga, pod komandom admirala Hairudina Barbarose, vraćen pod tursku upravu sve do 1687. godine.

Ubrzo nakon toga, zavladao je period mira, tako da je lokalno stanovništvo ostvarilo seoski način života u okolini utvrda odakle se odvijalo upra-

¹ „Kralj Karlo V/1500-1558/, je bio vladar u ime Svetog rimskog carstva, krunisan od Pape Klementa VII u Bolonji, 1530. god. i to kao posljednji kralj u istoriji, koji je ponio ovu titulu. Značajan je njegov kontinuirani konflikt sa otomanskom imperijom, sa Sultanom Sulejmanom Veličanstvenim. Godine 1535. Karlo V je odnio veoma važnu pobjedu u Tunisu, kako bi smanjio uticaj otomanske imperije na trgovinu na Mediteranu. Godine 1538. gubi pomorsku bitku kod Prevaze u Grčkoj i tada za ozmadu osvaja Castel Novo“ - autor

vljanje. Naročito su bila pogodna sela sa živom vodom, izvorima. Jedno od takvih sela je bio i Trebesin. Dio te atmosfere mira i stabilne uprave opisuje i čuveni turski putopisac Evlija Čelebija:

„*Oblik i položaj grada Novatejna. - /Navatejn je arapski dual od Nova = Dva Nova/, - to su dva grada koja se nalaze na teritoriji hercegovačkog sandžaka na ždrijelu malog zaliva na Jadranskom moru. Jedno je Donji grad Novi, a drugo je Gornji grad, citadela grada Novog. Između Donjeg i Gornjeg grada mjesto se zove Voranica. Odatle gore uz strmen nalazi se citadela okruglog oblika građena tvrdo kao da ju je zidao Šeddad. Ali ta tvrđava nije velika kao Donji grad Novi. Vrlo je nepristupačna. Topovi iz Novskog zaliva došću do Ponte-Rose, koji se nalazi na suprotnoj strani, i tuku ga. To su šahane i baljmez topovi. Ova citadela je grad četvorougonaog oblika građena šeddadovski tvrdo i leži na strmoj i oštroj litici okružena opkopom. Proteže se na istočnu stranu dolje prema vinogradima Voranica. Zatim se spušta dolje do velikog Novog. Ima jednu dvostruku demir-kapiju i velike kule. Snabdjevena je kulama, bastionima i prsobranima. U unutrašnjosti tvrđave nalazi se oko sto trideset kuća pokrivenih ćeramidom i kamenim pločama. Tu ima i džamija Osvajača */Bajazidova džamija/,* žitni ambari, cisterne, skladište za municiju i kula za vojnu muziku. Ali nema čaršije, bazara, bezistana, hana ni drugih građevina. Ima zasebnog dizdara i svoje azape. U svemu četiri stotine impozantnih, opremljenih i naoružanih čuvara. Pred kapijom koja je okrenuta na jugoistočnu stranu nalazi se jedna velika kula, prostrana koliko gumno. Na njoj se nalazi sedam baljmez topova. Oni ne puštaju ni ptica da prođe na jugoistočnu stranu na daljini od sata hoda prema selu Kutini“²*

Iz ovih navoda, i opisa Evlije Čelebije, otkrivamo mnogo i o konfiguraciji i morfologiji terena, kao i relevantne branjene distance koje pokrivaju odbrambeni punktovi. On je u opisu, pomenuo i okolna sela. 1664. godinom on potpisuje svoj putopis. Nesumnjivo je da je fakte zapisivao na licu mjesta, a do izdavanja cijelokupnog djela prošlo je određeno vrijeme, vjerovatno između 1640. i 1664. god. Velikom zemljotresom 1666. godine, samo dvije godine nakon objavljivanja putopisa, njegov opis više nije bio aktuelan. Ovdje se potvrđuje da su Turci za svoje druge vladavine Gornjim gradom, definisali ustroj vladavine i uprave na svojoj teritoriji, a koja je bila primjerena onoj koju su imali u širem regionu. /Hercegovina, Bosna.../

Čelebija ne opisuje uticaje zemljotresa svojim putopisom 1640-64. god., a to je zbog vremenske distance od konstatacija na lokaciji do publikovanja putopisa. On ističe da su nove tvđave i kule „tvrdo“, ozidane, tako da

² Evlija Čelebija - «Putovanje iz Ljubinja u Dubrovnik», 1664., J. Radonić, «Putovanje E. Čelebije po srpskim i hrvatskim zemljama», Godišnjica Nikole Čupića, XXXI Beograd, 1912.

nisu ponovljene štete katastrofalnog zemljotresa iz 1563. god. kod onih iz 1608. god. i iz 1632. god.³

Radi efikasnosti vršenja vlasti, pogotovo u pograničnim zonama turske oblasti vrlo rano se organizuju kao kapetanije.

„1. **Kapetanije** su bile manje, tačno ograničene teritorije u prvo doba njihova opstanka samo duž granica bosansko-hercegovačkih. One su dijelile tursko carstvo od hrvatskih zemalja pod vlašću bečkog ćesara i mletačkog dužda. Od XVIII stoljeća bilo ih je i u unutrašnjosti, i to uz glavne drumove što su vodili s periferije u srednju Bosnu. One su bile vojnički organizovane. Vojskom kapetanije zapovijedao je kapetan. Od kapetana do prostog vojnika svak je bio plaćen za svoju službu. Sve službe u kapetaniji su bile nasljedne. U svakoj je bio bar jedan grad i jedna kula, a u nekoj je bio još i pokoji utvrđeni čardak. Čuvati granicu od neprijatelja danju i noću i puteve od hajduka i razbojnika bio je glavni zadatak posade u kapetanijama. Ova institucija postojala je u ovim zemljama od polovine XVI stoljeća do 1835. godine.

5. **Prve kapetanije.** Doprijevši Turci do Save i Une upoznaše se tu s ovom institucijom, pa i oni počеше po pograničnim mjestima osnivati kapetanije. Posve sigurno znamo da su krajem XVI stoljeća sjedili kapetani u Gradiskoj (Berbiru), Krupi, Bihaću, Klisi i Gabeli. Za Krupu i Bihać znamo da su i prije Turaka imale svoje kapetane. Vrlo je vjerovatno da su još 1600. godine imali kapetane *Herceg-Novu*, Dubica i Udbina, jer se u *Herceg-Novom* srećemo sa institucijom 1620, u Dubici 1611, a u Udbini 1620. godine.

6. **Kapetanije XVII stoljeća.** U ovom stoljeću bosanski pašaluk postigao je najveći opseg, ali je u istom stoljeću počeo i opadati. U opadanju je od 1647. do 1791. Do Bečkog rata (1683) broj je kapetanija znatno porastao. Na serhatu ili Krajini, od Gradiske do *Novoga u Boki Kotorskoj*, rastro se cijeli niz kapetanija. Osim tih pograničnih, osnivane su i kapetanije u zaleđu. Od 1606. do 1690. godine postojalo je na teritoriji ovog ejaleta 29 kapetanija. Sjedišta su kapetana pogranični gradovi: Osijek, Virovitica, Gradisca, Jasenovac, Dubica, Kostajnica, Novi na Uni, Gvozdansko, Krupa, Ostrozac, Bihac, Udbina, Obrenovac, Zemunik, Islam, Nadin, Skradin, Klis, Kamen, Imotski, Gabella, Trebinje i *Herceg-Novu*. U zaleđu su kapetani u gradovima: Banja Luka, Kamengrad, Ključ na Sani, Jajce, Livno i Knin.⁴

³ D. Trajčić, „Les treblements de terre pour les années 361. – 1800., dans la Yougoslavie“, manuskript, 1961.

⁴ Prof. Hamdo Camo, „Kapetanije u Bosni i Hercegovini 1463-1606“ www.camo.ch

Ustanovljenjem turske uprave u Herceg Novom još 1482. god. postojeći ekonomski potencijali su samo unapređeni. Turska uprava je organizovala život postojećeg stanovništva u Herceg Novom i obližnjoj Hercegovini na istovjetan način, tako da i u graditeljskom smislu postoje određene analogije.

Na osnovu gore citirane organizacije uprave kod turske vladavine i ovim krajem sve do 1687. god. kada upravu preuzima Venecija, može se praviti analogija i sa predmetnim objektom, Kulom u Trebesinu. Za detaljnije analogije morfologiju gradnje i funkciju same kule sigurno je indikativan i dole citiran opis iz djela prof. Hamdije Kreševljakovića objavljen 1958. godine, kao i opisi sličnih kula u Bosni i Hercegovini, iz Službenog glasnika BiH, a koji objavljuje registar spomenika kulture.

„Turska feudalna gospoda (spahije) gradila je po svojim imanlima posebne kamene dvorce ili *kule* na više bojeva (katova), u njima stanovala i iz njih se potrebi branila. Takvih objekata, koji u arhitektonskom pogledu zaslužuju posebnu pažnju, bilo je nekada preko tri stotine na području Bosne i Hercegovine. Ali, kako te kule daju malo prostora za stanovanje, građene su u tu svrhu posebne zgrade u neposrednoj blizini kule t.zv. *odžaci* ili *konaci*. I tih objekata bilo je dosta u ovim dvijema zemljama. Kule su se dizale uvis a odžaci su se sterali u širinu. Kula je uvijek grđena na više spratova, a odžaci (konaci) su redovito bile jednospratne zgrade. Osnovica kule je sa vrlo malom iznimkom kvadrat, rjeđe pravokutnik, a u odžaka uvijek pravokutnik.“⁵

„Kule su građene od kamena, a odžaci od kamena, ćerpiča i drveta.

Oko kula i odžaka je prostrano dvorište opasano ponegdje povisokim zidom. U to se dvorište ulazilo na kapiju građenu na svod. U dvorištu je bilo još drugih zgrada i bunar, ako nije bila dovedena voda (vodovod). Kroz dvorište je mogao biti proveden i rukav iz obližnje rijeke, kakav je na pr. bio slučaj kod kule u Osijeku i kod Čatića kule u Ilićima kod Mostara.

Kod kula je uvijek najgornji sprat presveden kupolastim ili bačvastim svodom(čemerom od sedre).

Kule su zidane mahom od lijepo tesanog vapnenca. Vrata su kod nekih pri tlu, a kod nekih su iznad zemlje do podrug metra, a nekada čak i do četiri metra. Do njih se dolazilo preko pomičnih stuba, koje su se po potrebi dizale i spuštale na čekr ili pak preko stalnih građenih od kamena. Biće da su one prve starijeg postanka.“⁶

Formiranjem kapetanija uz glavne puteve od mora ka unutrašnjosti, građene su kule, zaštitnice osmatračkog karaktera. U takvim kulama u suterenskom ili podrumskom dijelu je bila tamnica u koju su se zatvarali oni ko-

⁵ „Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini“, Hamdija Kreševljaković, Sarajevo 1958. god.

⁶ *ibidem*

ji su se ogriješili o tadašnji zakon i norme propisane od strane vlasti. Kako bi i ovakve kule bile ekonomski samostalne, u ataru imanja blizu kule gradio se odžak, odnosno konak.

To su redovno, građevine kvadratnog tlocrta, stranice od 6 do 10 m sa zidovima u prizemlju koji su redovno deblji od zidova na gornjim etažama. Debljine zidova se kreću od 150 do 80 cm., dok su visine kula od 11 do 25 m. U proporcijском smislu visina kule je nešto veća od dvostruke dužine stranice osnove.

„Vrata na kulama su uvijek građena na svod s jednim *kanatom* (vrati-ma) od gvožđa ili jake hrastovine i dosta su niska. Na kuli u Bijeloj između Brčkog i Tuzle iznosi visina vrata samo 150 cm, a širina 92 cm. Iznutra je u svakoj kuli bila uzidana pomična prijevornica ili *mandal*, kojim su se vrata zatvarala. Ponegdje je bila sa vanjske strane i *eraza*, da se mogu s te strane zakatančiti. Osim toga svaka su vrata imala jaku bravu.

U prizemnoj prostoriji nije bilo nikakvih otvora u zidu. Kod nekih kula prvi i drugi sprat također nema prozora, ali su tu u zidu ugrađene puškarnice. Daljni spratovi imaju veće ili manje prozore. Bilo je kula koje su imale na istim spratovima i puškarnice i prozore. Na kulama su obično prozori okrenuti na dvije ili tri, a nikada na sve četiri strane. Tako je jedna strana uvijek bez prozora.

.....
Na svakom je spratu pred prostorijom za stanovanje malo predsoblje, s kojeg vodi drveno stubište gore i dolje.

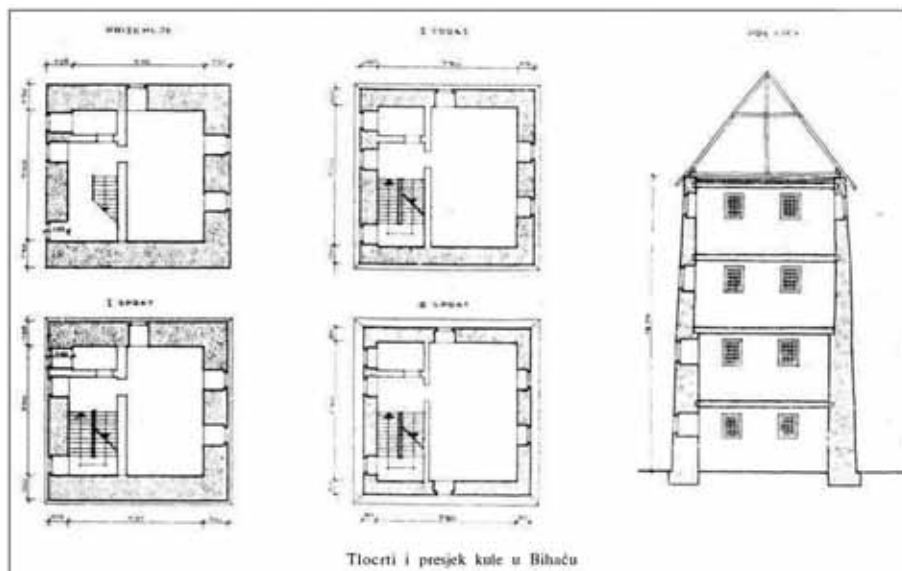
.....
U svakoj prostoriji za stanovanje bio je po jedan kamin ili odžak, a dim je prolazio kroz dimnjak u zidu. U predsoblju bar jednog sprata za stanovanje bio je zahod. Kod nekih kula bio je kanal uzidan u sami zid kule.

Do odžaka, rijeđe do zahoda, bila je još *banjica* (hamamdžik), prostorija za umivanje i kupanje.

Po sobama za stanovanje bili su do zidova bar sa dvije strane *minderluci* ili *šećije*.⁷

Indikativan i zanatski vispren, nada sve maštovit bio je način na koji su izvedene *mašikule* i puškarnice (*mazgale*), a taj arhitektonski elemenat je izvorno prisutan i na kuli u Trebesinu.

⁷ „Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini“, Hamdija Kreševljaković, Sarajevo 1958. god.

Sl. 01.- Tipologija bosanske kule, Hamdija Kreševljaković,
„Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini“

TIPOLOGIJA SLIČNIH OBJEKATA U REGIONU

Ovo poglavlje ukazuje na dio informacione osnove, sličnih objekata toga doba u regionu, a koja je korištena u sintezi istraživačkog rada, kao putokaz pravilnom pristupu rekonstrukcije i revitalizacije Kule u Trebesinu.

Pašića kula Bivolje brdo od Čapljine, Bosna i Hercegovina

„**Pašića kula** je pripadala rezidencijalnom tipu feudalnih kula (ili «*spahijskih*») kula, kako ih prof. Kreševljaković u svom radu još naziva).

Pašića kula je izgrađena na kamenoj podlozi. Pravougaone je osnove čije dimenzije u prizemlju i prvom spratu iznose oko 690 x 600 cm, a dimenzije osnove drugog sprata su iznosile 690 x 690 cm. Na drugom spratu se nalazila prostorija zvana «*bijeli čošak*», koja je imala istak (*doksat*) širine 1 metra na jugoistočnoj strani. Do pod krov kula je visoka oko 10 metara.

Zidovi Pašića kule su zidani od pravilno tesanih kamenih blokova. Debljina zidova iznosi oko 80 cm.

Prizemlje je prije korišćeno kao ambar za skladištenje žita i namirnica.

Na prvom spratu je bila smještena prostorija koja se zvala odaja i u kojoj se nalazio *abdestluk*. Ova odaja je korišćena i kao spavaća soba. Imala je

odžak, sećije i musanderu sa hamamdžikom (banjicom). Na jugoistočnom zidu se nalazio kameni *mihrab*. Na prvom spratu je bilo šest puškarnica.

Na drugom spratu se nalazila prostorija koja se zvala «bijeli čošak». Tu su bile *sećije*, *musandera* sa *hamamdžikom*. Poseban ukras je bio kameni *odžak* koji je služio i za kuvanje kafe. Ova odaja je imala velike prozore koji su gledali na imanje. Na drugom spratu je bilo šest puškarnica.

Svijetla visina prizemlja kule iznosi oko 245 cm, prvog sprata oko 290 cm, a drugog sprata oko 280 cm.

Međuspratne konstrukcije su izrađene od masivnih drvenih greda, čiji su tragovi vidljivi na zidovima kule. Nosive grede su imale presjek oko 15x15 cm, postavljene na osovinskim razmacima od otprilike 55 cm i bile su oslonjene na jugoistočni i sjeverozapadni zid kule.“⁸

Sl. 02.- Tipologija hercegovačke kule, Kula Pašića, Čapljina, Bosna i Hercegovina

⁸ Objavljeno u „Službenom glasniku BiH“, broj 90/06. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika

Lalića kula sa dvorima u Ljubuškom

„Kula je zgrada sa visokim prizemljem i dva sprata. U osnovi je četverougaoNIK 6.00 x 6.35 m. Visina jugoistočnog zida je 8.50 m, a sjeverozapadnog 7.50 m. Ukupna visina kule je 10.35 m.

Prilazno stepenište ima tri kamena stepenika koja vode do ulaza u kulu, na jugozapadnom zidu, u njenom južnom uglu. Ulazna vrata su naglašena kamenim okvirom sa dva vertikalna stuba i kamenim lukom nad njima. Kameni luk u Lalića kuli ima reljefne ukrase: „mala puška, topuz i sablja dimiskija“. Ulazna vrata u kulu su bila hrastova na jedan kanat i imala su sigurnosna ojačanja. Ojačanja su bila ukopane baglame i klinovi od kovanog željeza i specijalna brava. Također se za postizanje dodatne sigurnosti, sa unutarne strane, iz zida izvlačila prijevornica. U zidu Lalića kule, uz ulazna vrata na prizemlju, nalazimo pomenute rupe u zidovima sa obje strane vrata. Prizemna prostorija, pored ulaznih vrata, nema drugih otvora. Uz jugozapadni zid nalazi se strmo drveno stepenište kojim se penje na prvi sprat kule. Prostorija se prvobitno koristila kao sklonište ili tamnica, a adaptacijom objekta u stambene svrhe kao ostava.⁹

Sl. 03.- Stupčanica, Daruvar, Hrvatska

⁹ Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, <http://www.aneks8komisija.com.ba>

Sl. 04.- Kula sa kompleksom, Staro Slano, Popovo polje, Hercegovina

Sl. 05.- Kula sa kompleksom - detalj, Staro Slano, Popovo polje, Hercegovina

Sl. 06.- Kula sa kompleksom - detalj, Staro Slano, Popovo polje, Hercegovina

Sl. 07.- Kule prigradskog naselja Zasad u Trebinju

ANALIZA POSTOJEĆE ARHITEKTURE

U Herceg Novom, u selu Trebesin, sa južne strane porte crkve sv. Tome, na kat. čes. 328 K.O. Trebesin, nalazi se dobro očuvan relikv, kameni objekat kule. Kula se nalazi neposredno uz konjski put koji je vodio od juga (mora) ka sjeveru (zaleđu) i svojom zapadnom fasadom se direktno naslanja na njega. Sa te komunikacije je i izvorni ulaz u dvorište kule, kroz kapiju u visokom kamenom zidu. U osnovi je to pravougaoni, gotovo kvadratni objekat vanjskih dimenzija, od istoka ka zapadu sa južne strane 7,18m, sa sjeverne 7,43m, zatim od sjevera ka jugu sa zapadne strane 6,32 m, i sa istočne 6,40 m. Visina kule do strehe krova je 10,35 m, a do sljemena lastavice ranijeg dvodvodnog krova je 12,00 m. Apsolutna kota nivoa ispred ulaza u suteran je 301,58 m. Osnova kule je zaokrenuta u smislu pravca zapad-istok, prema sjeveru za 18 stepeni.

Stilsko hronološka analiza

U ruralnom zaleđu grada Herceg Novog, još od ranijih vremena prisutne su komunikacije koje vode od mora prema kontinentu. Ustanovljenjem grada 1382. god., a pogotovo njegovim ekonomskim procvatom pod vladavinom Sandalja Hranića i potom Herceg Stjepana Vukšića Kosače, sve do 1482. god. razvijala se trgovina sa bližim i daljim zaleđem. Pomenute komunikacije, konjske staze, kojim su se kretali karavani natovarenih konja i mazgi vijugale su prema Hercegovini i dalje.

Ovdje je prisutna komunikacija takvih karakteristika, jedna je od žila kucavica povezivanja primorja i Hercegovine, možda i principalna, jer je povezivala zonu današnjeg Igalu, Babinim potokom (bujičnom vododerinom) sa zaleđem. Naravno, u to vrijeme u Igalu su bile solane na lokalitetu koji se i danas zove Solila.

Ustanovljenjem turske uprave u hercegnovskom kraju 1482. god. postojeći ekonomski potencijali su samo unapređeni. Turska uprava je organizovala život postojećeg stanovništva u Herceg Novom i obližnjoj Hercegovini na istovjetan način, tako da i u graditeljskom smislu postoje određene analogije.

Na osnovu gore citirane organizacije uprave kod turske vladavine i ovim krajem sve do 1687. god. kada upravu preuzima Venecija, može se pravi analogija i sa predmetnim objektom, kulom u Trebesinu. Za detaljnije analogije, morfologiju gradnje i funkciju same kule, sigurno je indikativan i ranije citiran opis iz djela prof. Hamdije Kreševljakovića objavljen 1958. godine, kao i gore navedeni opisi sličnih kula u Bosni i Hercegovini, iz Službenog glasnika BiH, a koji objavljuje registar spomenika kulture.

Pažljivom analizom, gore citiranih tekstova, možemo zaključiti da je kula u Trebesinu nastala između 1482 i 1687. godine, a najvjerovatnije poslije dva katastrofalna zemljotresa na ovom području 1608. godine.¹⁰ To je stražarska, kapetanska kula sa malom posadom, koja je nadgledala i osiguravala pomenutu komunikaciju, karavanski put prema Hercegovini. U kuli se stanovalo, a korištena je i kao službeni prostor kapetana/stražara.

Dispozicija kule Trebesin

Kula Trebesin je građena od kamena, djelimično kao suvozd, a djelimično u malteru položenih tesanika. Ivice objekta su pravilno obrađene i „pod visak“. U dvorište suterenskog nivoa kule apsolutne kote, A.K. 301,58 mm, se ulazi sa zapadne komunikacije, kapijom u ogradnom zidu debljine 65 cm i djelimično porušene krune. Kapija je od klesanog kamena širine 1,32 m. nepoznate visine, jer je gornji dio ogradnog zida koji se proteže ka jugu, srušen i devastiran.

Suteren, je ozidan tesanim kamenom, zidova debljine 1,00 m. Do visine 2,40 m. od kamenog praga ulaza. Pod je zemljani. U sjevernom dijelu pada sutereva vire stijene samci cca. 40 cm. U sami suteren se ulazi portalom 1,15x1,80 m. sa profilisanim kamenim pragovima 17x20 cm. bračkog kamena. Taj portal ima i donji prag koji je od nivoa dvorišta podignut 60 cm. Pomenuti ulaz nije izvornog karaktera, te se može svrstati u graditeljsku preinaku iz venecijanskog perioda uprave. Izvorno, funkcionalno na ovoj etaži je bio zatvor kojem se prilazilo sa etaže prizemlje kroz portelu /kapak/.

Prizemlje je etaža ozidana kamenim tesanicima, debljine zidova 80 cm. Visina etaže do kamenih konzola na uglovima građevine sa unutrašnje strane, a koje su nosile drvenu konstrukciju je 2,20 m. Ovo je bila izvorna ulazna etaža, sa zasvođenim otvorom za ulaz dim. 80x180 cm i nejednakim komadnim masivnim pragovima oko otvora prosječne dim. 25x30 cm. Sa nivoa sutereva, do nivoa ulaza u prizemlje, dolazilo se drvenom, možda i pokretnom konstrukcijom/stepenicama. Na ovoj etaži postoji niz puškarnica sa sve četiri strane i jedan veći otvor 30x30cm. oivičen kamenim robusnim pragovima dim. 20x20 cm. sa zapadne strane ulaza na južnoj fasadi. Funkcionalno ovo je bila „službena“ etaža, gdje je stražar/kapetan, obavljao svoj posao.

Sprat, je ozidan istim tesanim kamenom kao i prizemlje. Visina ove etaže do kamenih konzola na uglovima unutrašnje prostorije je 2,40 m. Kamene konzole nepravilnog tipa su prisutne samo na uglovima unutrašnjeg prostora i prosječnih dimenzija su 18/20 cm, istaknute 20cm. Na ovoj etaži su prisutne puškarnice, kao i dva otvora proječne dimenzije 65x80 cm, prozora sa ju-

¹⁰ D. Trajčić, „Les tremblements de terre pour les années 361. – 1800., dans la Yougoslavie“, manuskript, 1961

žne strane uokvirena kamenim pragovima prosječne dimenzije 18x18 cm. Svi otvori na južnoj fasadi, u zoni donjih pragova, imaju kamene konzole prosječne dimenzije 18x18 cm istaknute i do 30 cm. Funkcionalno ova se etaža kao i etaža potkrovlja koristila za smještaj.

Sprat II, je ozidan tesanim kamenom, a visina do međuspratnih kamenih konzola je 2,30 cm. Ova etaža ima dva otvora za prozore sa južne strane, prosječne dimenzije 40/40 cm oivičeno kamenim pragovima dim. 18x18 cm. U gornjem dijelu ove etaže postoje veći odbrambeni otvori, puškarnice i izlivi u kruni strehnog zida, prosječnih dimenzija otvora 30x30 cm sa ispuštenim konzolama. Na ovoj etaži ima puškarnica, prema zapadu i sjeveru, kao i dva otvora/prozora na zabatnim zidovima lastavica. Zabatni zidovi lastavica su prosječne debljine 45 cm.

Krov je bio drvena dvovodna konstrukcija, nageta ka jugu, sa sljemenom u pravcu istok zapad, pokrivena kanalicom.

Konstrukcija kule Trebesin

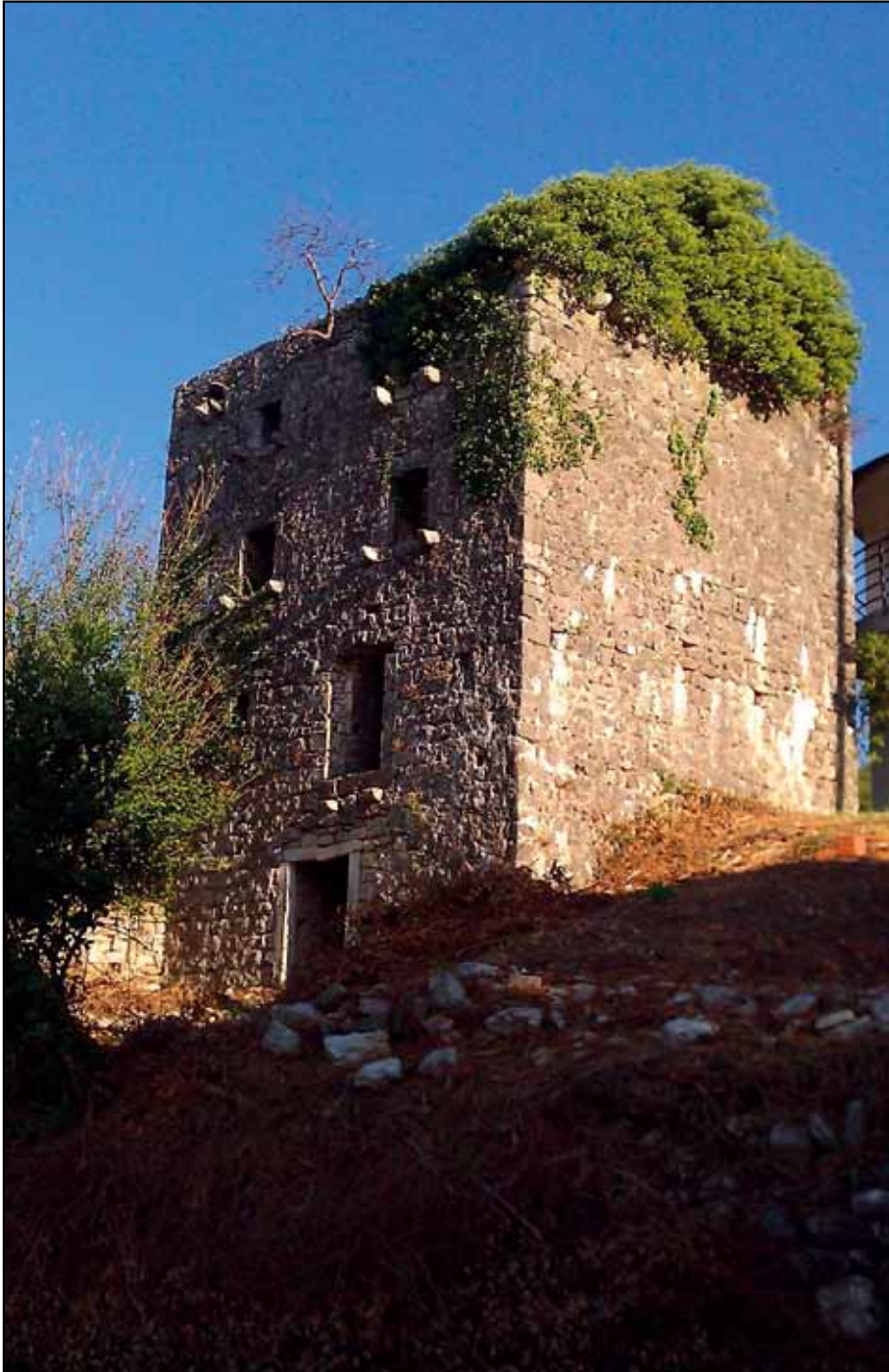
Konstruktivno, objekat građen od tesanog kamena, na kamenim temeljima. Zidovi su, idući od suterena ka krovu, zidani kao deblji /100 cm/ ka tanjim /45cm/. Djelimično su zidani u malteru, a djelimično kao suvozid. Entrijer nije bio malterisan. Horizontalna konstrukcija, je bila drvena od tesanih greda i daske. Krov je bio drveni dvovodan i pokriven kanalicom, možda u nivou strehe i kamenim pločama. Vertikalna komunikacija, stepenice su bile drvene, jednostavnog oblika, najvjerojatnije jednokrake.

Unutrašnja obrada kule Trebesin

Prisutna je siromašna unutrašnja obrada, nemalterisanih zidova sa kamenim nišama i kamenim konzolama. Zid prizemlja debljine 100 cm. i deblji je od onih na gornjim etažama, koji su debljine od 60 cm do 45 cm idući ka vrhu kule. Vidljive su pozicije drvenih međuspratnih konstrukcija, „panjege“, kamene konzole i slična jednostavna kamena funkcionalna plastika. Opšti utisak obrade unutrašnjih zidova je kameni slog pritesanog kamena, bez mnogo maltera u fugama, gotovo suvomeđa.

Vanjska obrada kule Trebesin

Južna fasada kule je obrađena otvorima i ona je principalno obrađena na cijelom objektu. Fasadni zidovi su kameni, zidani od tesanika u malteru. Na uglovima je ugrađen kvalitetniji kamen. Primjećene su spolije ćerpiča u fugama, što može ukazati i na prisustvo ranijeg objekta prije 1608. god. Oko otvora su ugrađeni masivni kameni pragovi, šembrane nejednakih dimenzija, naročito oko otvora prizemlja, dok su na etažama spratova ti kameni pragovi, šembrane pravilnijeg oblika i preciznije obrađene. Prisutne su karakteristične kamene konzole u donjoj zoni otvora.

Sl. 08.- Kula u Trebesinu, jugoistočna fasada

Sl. 09.- Kula u Trebesinu, južna fasada

Sl. 10.- Kula u Trebesinu, istočna fasada

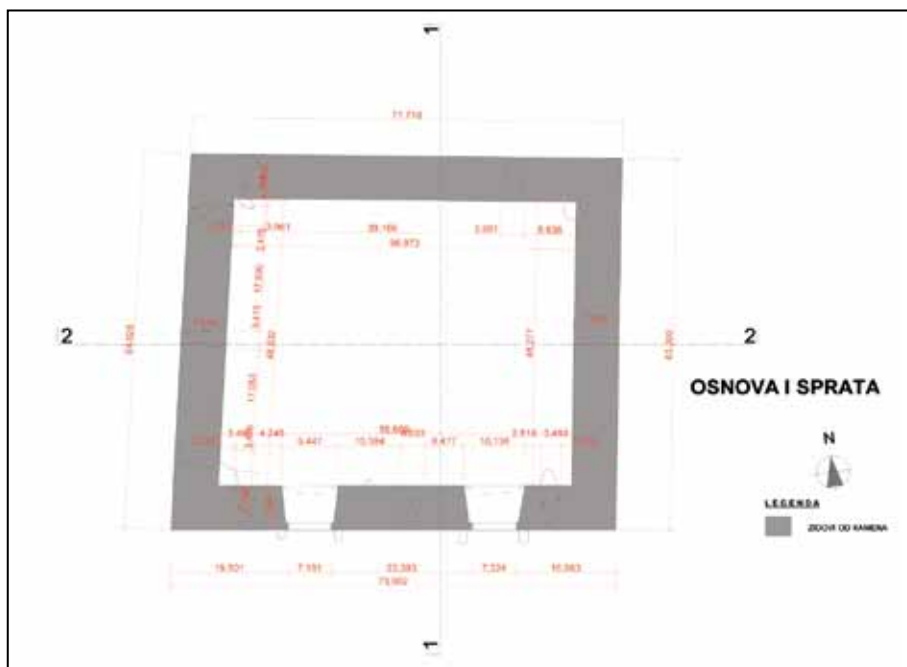

Sl. 11.- Kula u Trebesinu, detalj-mašikula

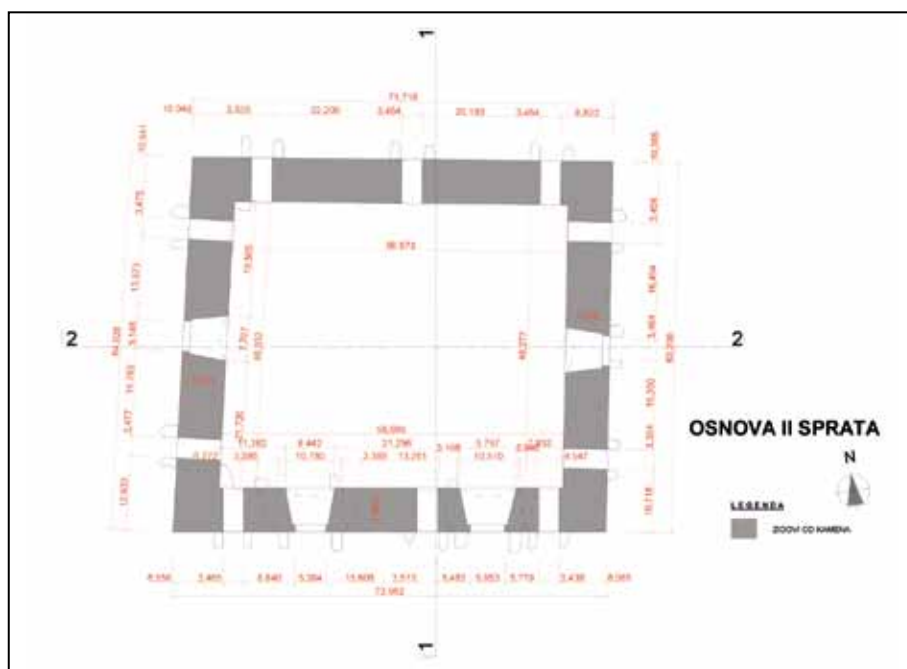
Sl. 12.- Kula u Trebesinu, puškarnica u sjevernom zidu

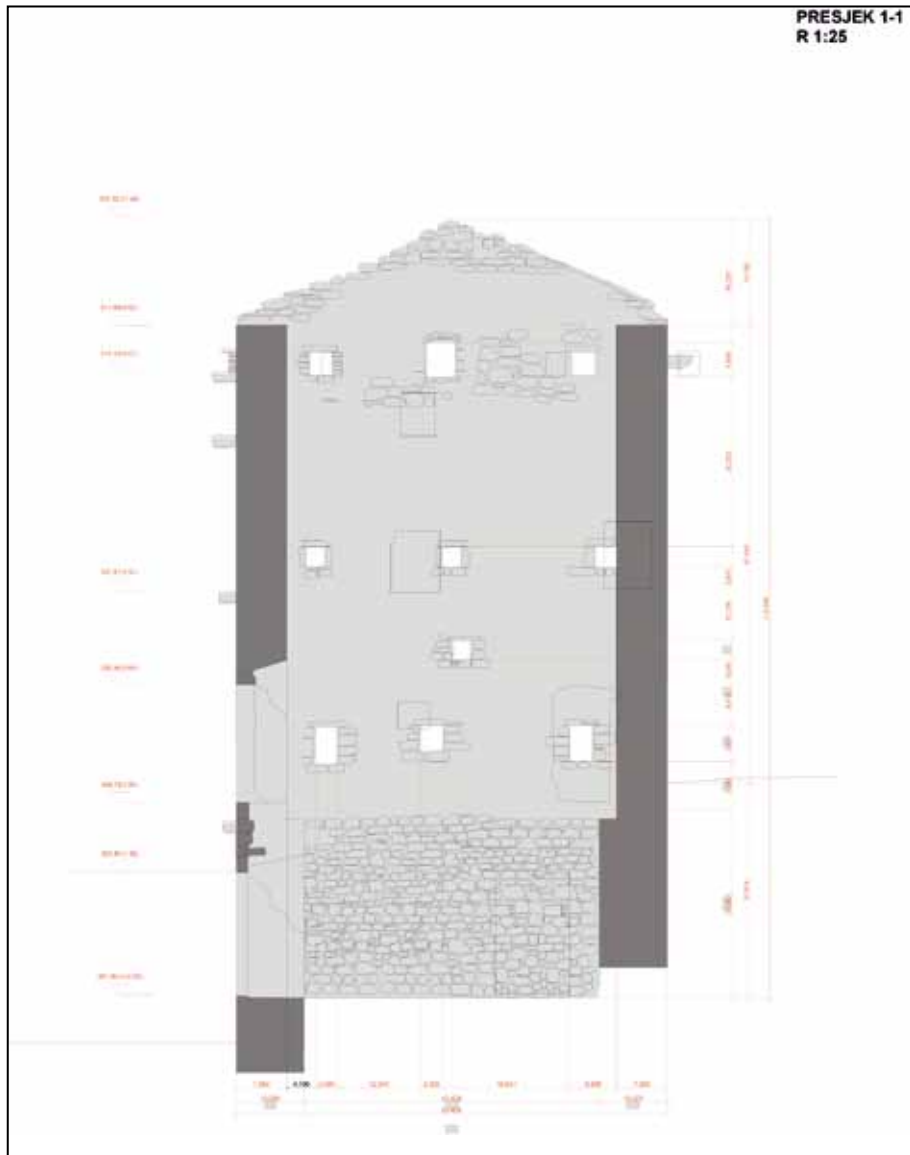
Sl. 13.- Kula u Trebesinu, puškarnica u istočnom zidu

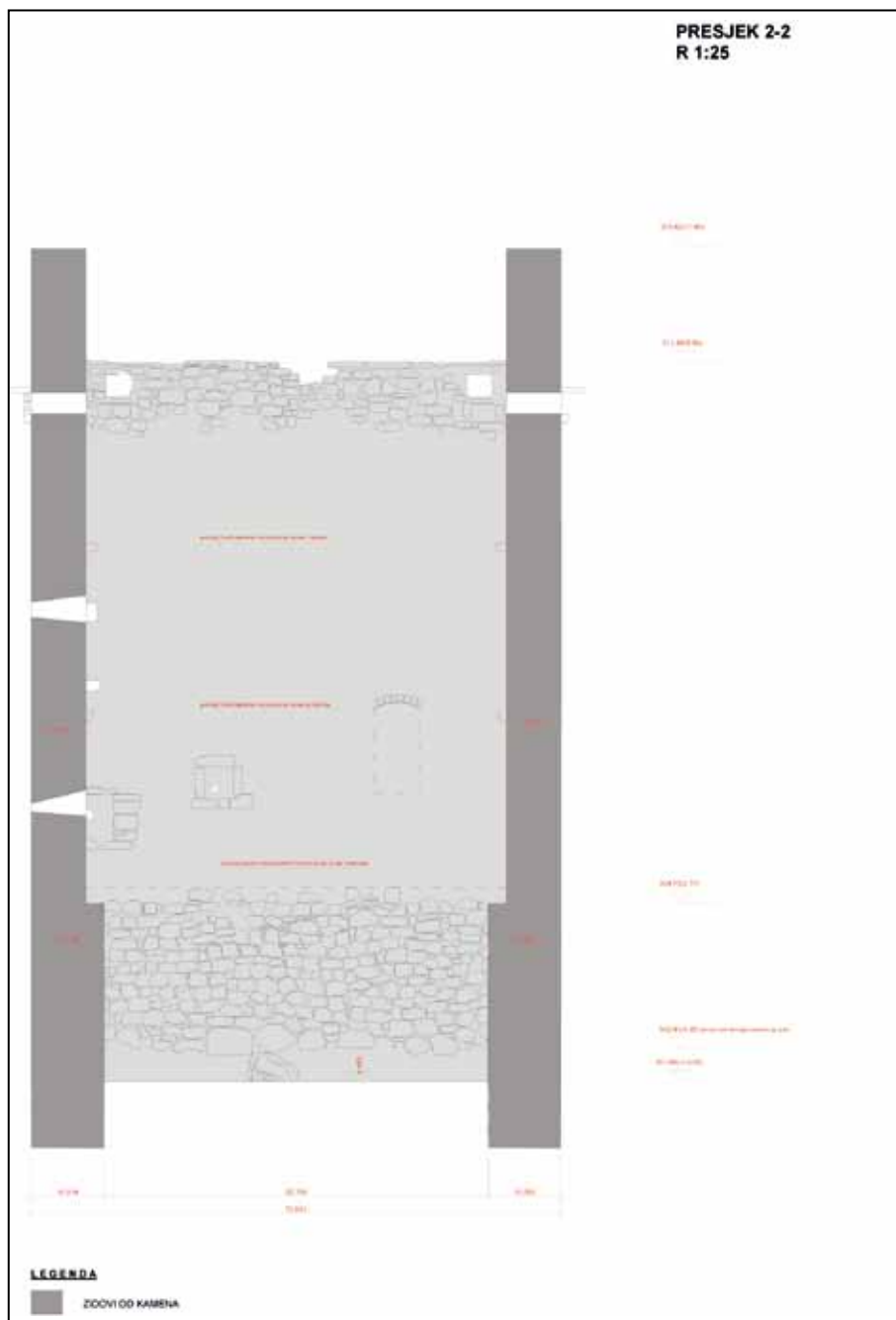
Sl. 16.- Kula u Trebesinu, sprat I

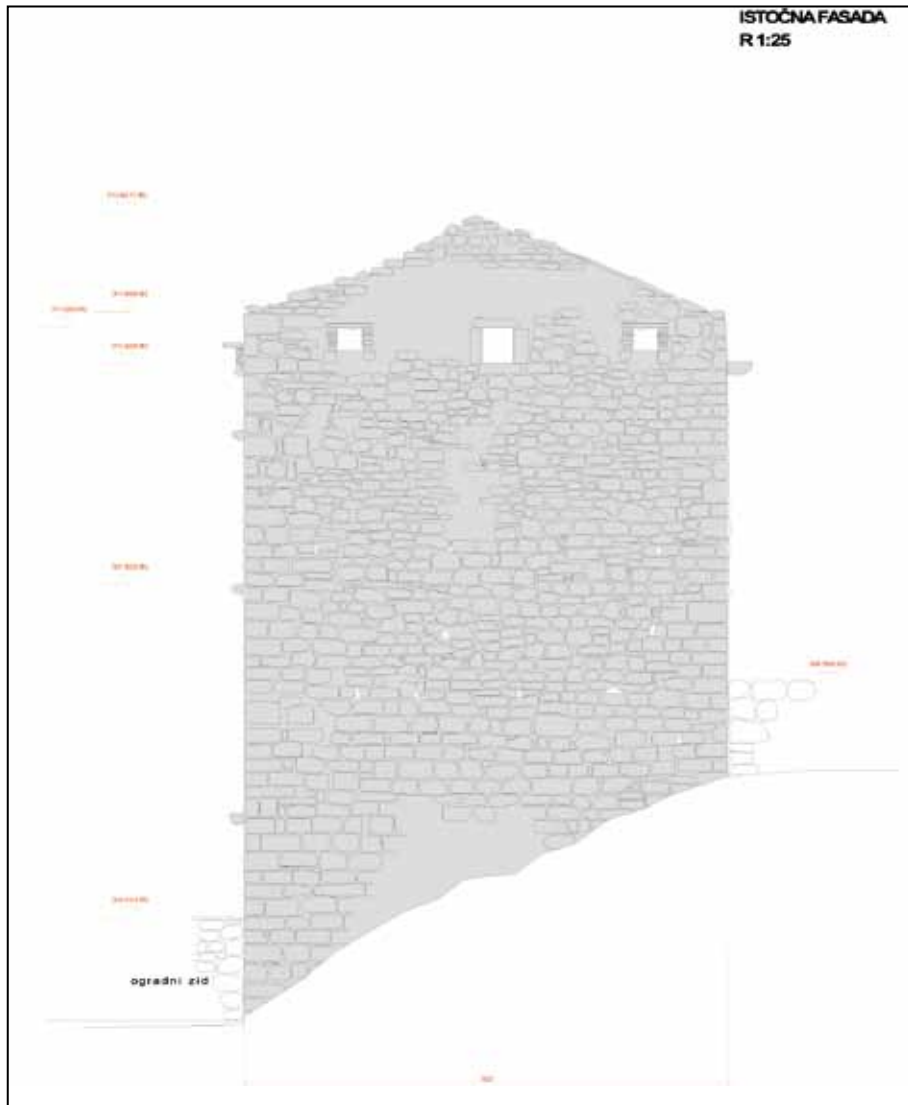
Sl. 17.- Kula u Trebesinu, sprat II

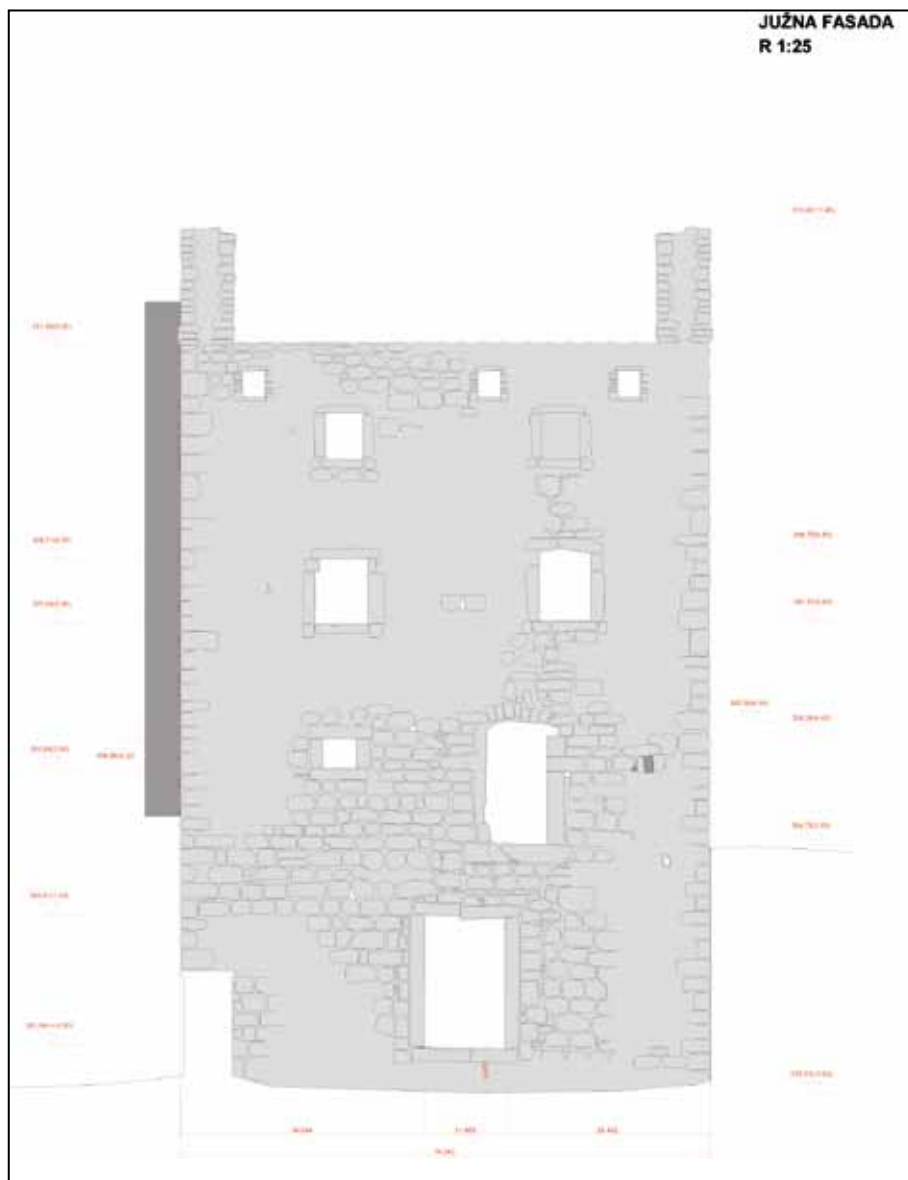
Sl. 18.- Kula u Trebesinu, presjek 1-1

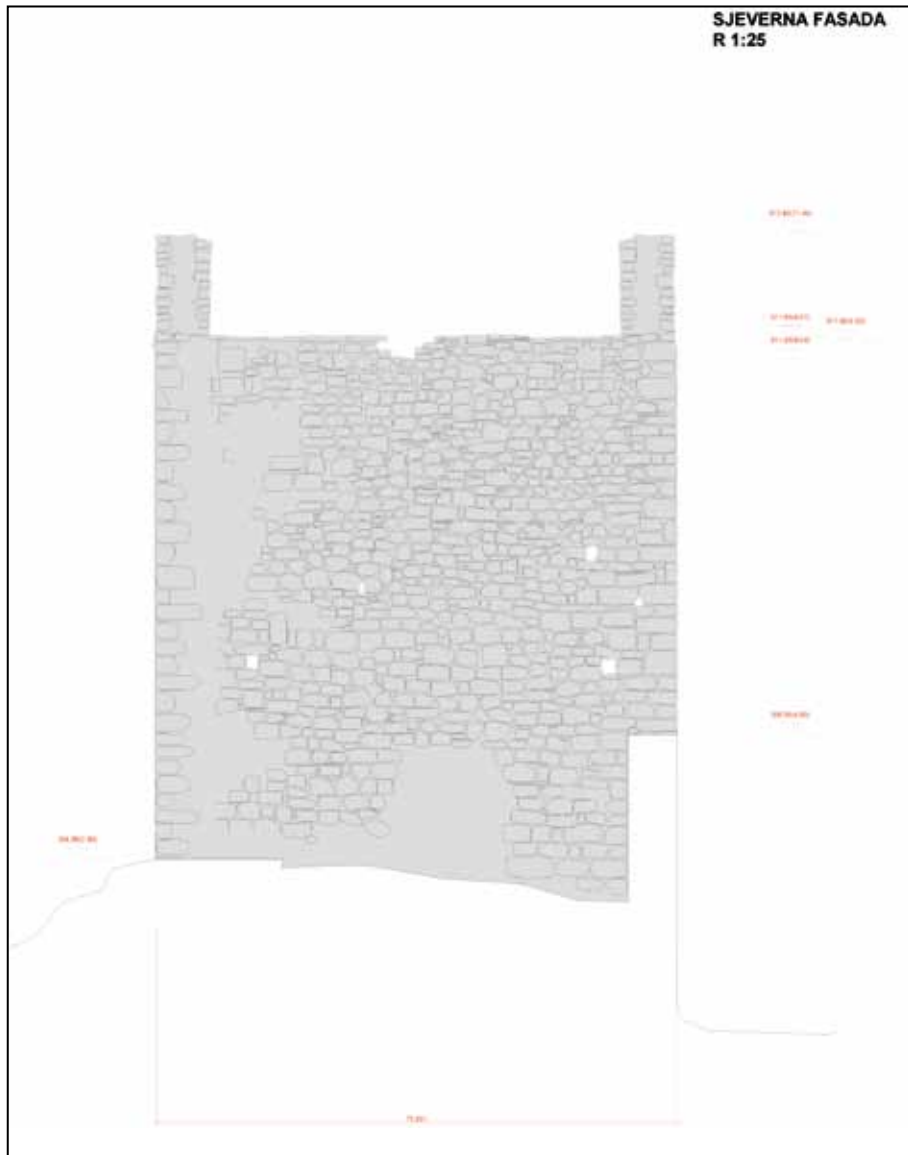
Sl. 19.- Kula u Trebesinu, presjek 2-2

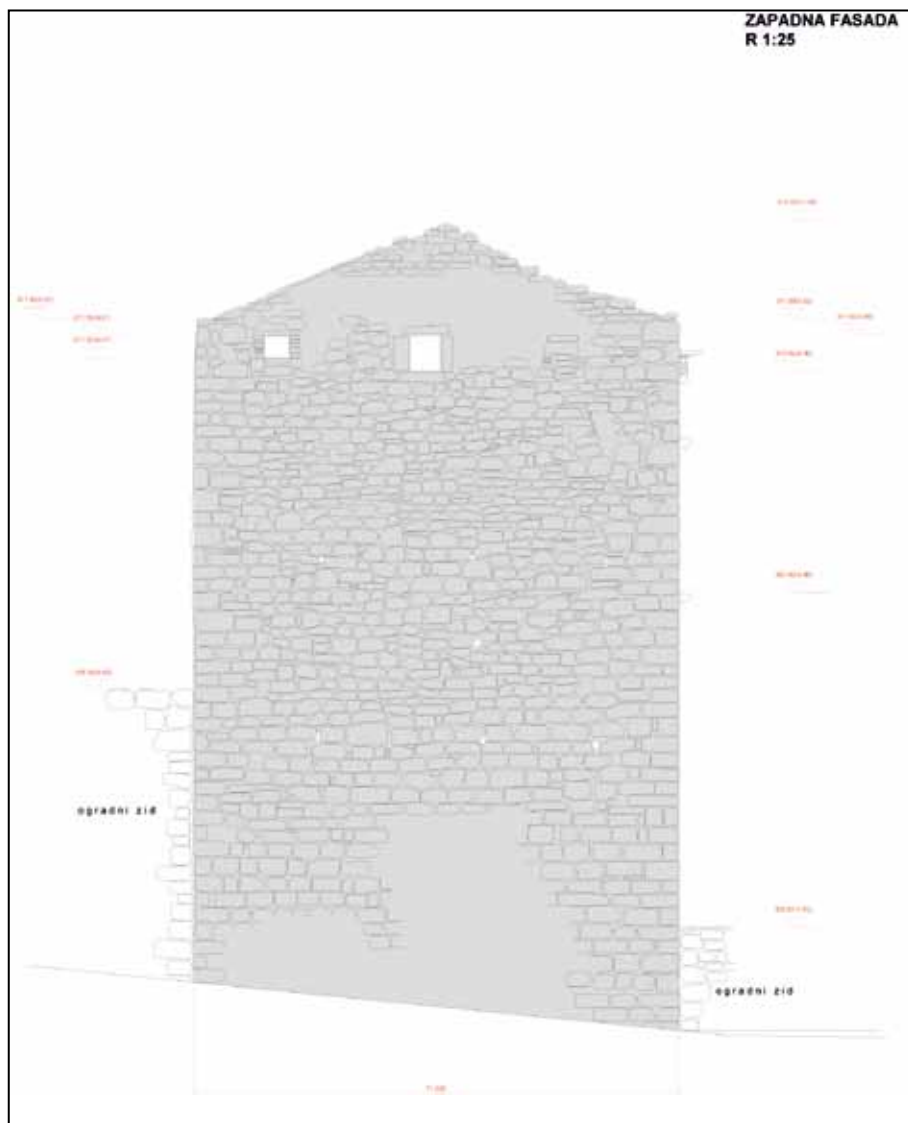
Sl. 20.- Kula u Trebesimu, istočna fasada

Sl. 21.- Kula u Trebesinu, južna fasada

Sl. 22.- Kula u Trebesinu, sjeverna fasada

Sl. 23.- Kula u Trebesinu, zapadna fasada

REKONSTRUKCIJA /REVITALIZACIJA I INTERPOLACIJA/

Položaj i prostorni kapacitet sadašnjeg stanja objekta Kula u Trebesinu, Herceg Novi, u postojećem seoskom miljeu je takav da predstavlja izazov za arhitekta, funkcionaliste, konzervatore i zaštitare graditeljskog nasljeđa. Taj izazov se definiše prvenstveno u vraćanju objekta u postojeći ruralni milje po nekim ili specifičnim životnim funkcijama. Nije diskutabilno pitanje ili dilema, da li ovakav objekat treba vratiti u život, već je dilema, kako to napraviti i pod kojim uslovima, zaštite ruralno arhitektonskog identiteta posljednjeg opusa života u okviru ambijenta. Tradicionalno razmišljanje o aplikaciji „spasosne“ turističke funkcije u ovakav objekat, je pogrešno i po inerciji preneseno iz ranijih epoha revitalizacije, a isto to se odnosi i na aplikacije funkcija kulture /muzeji, galerije, arhivi i sl./

„Nade da će razvoj turizma olakšati spasavanje povjesnih sredina bile su uzaludne. Pretpostavka da je turizam industrija koja bi morala biti zainteresirana za održavanje prirodne i povjesne sredine nije se potvrdila. Naravno, turistička je industrija spremna da povjesnu sredinu, ili neke njene istaknute dijelove, uključi u svoje ponude, ali - kako je pokazala dosadašnja praksa - nisu nađene mogućnosti da se to iskorištavanje nekih općih vrijednosti i ekonomski posebno vrednuje“¹¹

Da bi se definisali ti uslovi potrebno je stvoriti, a to je u rutinskom poslu konzervatora i zaštitara graditeljskog nasljeđa i međunarodnim konvencijama, jasnu utvrđenu metodološku matricu prethodnih aktivnosti. Stoga se kao pravilan pristup ta istraživačka matrica konkretizuje i kod ovog objekta, u radovima:

1. Geneza kompleksa
2. Stilsko hronološka analiza
3. Arheološko sondažni radovi
4. Arhitektonski snimak postojećeg stanja arhitekture
5. Fotodokumentacija i videozapisi
6. Detaljan opis stanja objekta
7. Infrastrukturna opremljenost
8. Valorizacija ambijenta i objekta

Od istraživačkih radova, sintetizovanih kroz gore navedene kategorije, očekuje se da definišu nova saznanja, konkretizuju zaključke, te da daju jasne smjernice kod izrade dokumentacije za revitalizaciju, sa mogućim interpola-

¹¹ Prelog, Milan – „Prostor-vrijeme“, Društvo historičara umjetnosti hrvatske, KNJIGA XXI, Zagreb, 1973

cijama. Kao završni dokument ovih aktivnosti, rezultiraće dokument: „Konzervatorski uslovi“, a koji propisuje državna institucija.

Sl. 24.- Kula u Trebesinu, interpolacija u ruralnom kontekstu

Tumačeći *osnovna načela rekonstrukcije i revitalizacije*, koja se odnose na opšte odgovore na pitanja obnove postojećeg objekta kao fonda graditeljskog nasljeđa, istraživale su se i određene konkretne solucije za ovaj objekat, a u duhu savremenog trenutka.

Energetski pozitivan objekat za korisnike

Kako bi ovaj objekat u svom ruralnom miljeu, funkcionisao „dobrim vibracijama“, na radost onih koji borave u njemu, mora biti siguran, udoban, raznovrstan i atraktivan. U smislu atraktivnosti on i ima veliki potencijal.

Treba da bude prepoznatljiv i zabavan, da pruža mogućnost izbora korisnicima. Revitalizovani prostori objekta i okolnog ambijenta otvaraju mogućnosti za susrete, kontakte, uživanja u socijalizaciji... Kontekst ima suštinski značaj. On je karakter i postojeća struktura, koju treba realizovati. Njega čine, njegova istorija, struktura prostora, ekologija i arheologija, njegova lokacija. Kontekst obuhvaća i stanovništvo, pojedine grupe, koji žive u blizini

lokacije. Razumjeti kontekst je polazna tačka u projektovanju revitalizacije objekta, sa karakteristikama, koje je čine posebnom.*

** na osnovu dosadašnjih istraživačkih radova na ovom objektu, kao optimalna morfologija revitalizacije, konkretno se predlaže opus iz turskog perioda, do 1687. god. On kao takav odražava autentičnost, izvornost najvećeg dijela objekta, a u njemu se provlači i originalnost građevine, naročito opusa zidanja zidova i kamena plastika na fasadi.*

Pozitivno obogaćivanje postojeće ljuštore objekta

Sve projektovane intervencije treba da obogate ovaj objekat. Ovdje se podrazumjeva motivisanje specifičnog odgovora, koji se interpolira iz okruženja i u pozitivnoj je priči, u korelaciji je sa njim. Odnosi se to na sve arhitektonske elemente: etaže, krov, ambijent...

Komunikativnost objekta i lokacije

Objekat, kao obnovljena struktura treba da bude tako organizovan da se do njega lako dolazi i da se fizički i vizuelno uklapa u prostor. Unutar objekta i oko njega, obavezno i suptilno, definisati kretanje pješaka, seoskog stanovništva, posjetilaca, i automobila, a po navedenoj hijerarhiji.*

** analizom prostornog modela ove lokacije, jasno se ukazuje potreba za boljom saobraćajnom komunikacijom, te se predlaže revitalizacija postojećeg zapadnog puta, tako da ovaj koridor omogući pristup većini kategorija saobraćajnih sredstava.*

Dijalog sa pejzažom

Postići ravnotežu prirodnog i arhitektonskog prostora te iskoristiti pogodnost nasljeđene arhitekture, pejzažne i ekološke vrijednosti, radi obezbjeđenja energetske efikasnosti i udobnosti.*

** za pravilan dijalog sa prirodnim i ruralnim pejzažom, predlažu se mjere uklanjanja neprikladnog korovskog zelenila, na vanjskoj strani kamenih zidova objekta, koje je proizvod vremenskog nemara u smislu održavanja. Na taj način bi se ovaj objekat vizuelno „otvorio“ ka pomenutom pejzažu.*

Raznolikost funkcija u zadanim oblicima

Pozitivni, inspirativni i ugodni arhitektonski prostori su oni, koji mogu da preuzmu raznolikost zahtijeva širokog kruga korisnika. U takvim prostorima uspješno su uklopljene različite funkcije, sadržaji...*

* istraživanje je pokazalo da od konkretnih funkcija u ovom objektu može biti: specifično-etno stanovanje, umjetničko-dizajnerski prostor, internet komunikacioni prostor i slične funkcije tog karaktera. U svakom slučaju svaka od budućih predloženih funkcija treba da ovaj objekat održava otvorenim i pristupačnim i za posjetioce.

Sl. 25.- Kula u Trebesinu,
rekonstrukcija

Planiranje i projektovanje za promjene

Revitalizovani objekat mora biti fleksibilni, tako da može primati eventualne buduće izmjene funkcije, način korištenja. Za ovo je potrebno, kroz rekonstrukciju i revitalizaciju, efikasno korištenje energije i resursa, fleksibilnost korištenje zemljišta kao i infrastrukture, uz ostavljanje mogućnosti novotehnološkim rješenjima pristupa mobilnih sredstava saobraćaja.

Sl. 26.- Kula u Trebesinu,
rekonstrukcija

Sl. 27.- Kula u Trebesinu, rekonstrukcija

Sl. 28.- Kula u Trebesinu, rekonstrukcija enterijera

ZAKLJUČCI

- Tlocrtom objekat Kula u Trebesinu je podignuta u vrijeme Turaka između 1563. god. /veliki zemljotres/ i 1620. god i kao turska građevina je rekonstruisana u više navrata.
- Sa zapadne strane, van ovog objekta i njegove zidom opasane lokacije, i u vrijeme turske vladavine, bio je prisutan put karavanska komunikacija koja se uz Babin potok, sa Igala pela ka zaleđu.
- Kako bi ovaj objekat u svom ruralnom miljeu, funkcionisao „dobrim vibracijama“, na radost onih koji borave u njemu, mora biti siguran, udoban, ranovrstan i atraktivan. U smislu atraktivnosti on i ima veliki potencijal. Treba da bude prepoznatljiv i zabavan, da pruža mogućnost izbora korisnicima. Revitalizovani objekti otvaraju mogućnosti za susrete, kontakte i na vanjskim prostorima, uživanja u socijalizaciji. Kontekst ima veliki značaj, a on je karakter i postojeća struktura, koju treba revitalizovati, njega čine, njegova istorija, struktura prostora, ekologija i arheologija, njegova lokacija, stanovištvo... Pravilno shvatiti kontekst, je polazna tačka u projektovanju revitalizacije objekta, sa karakteristikama, koje ga čine posebnom.
- Revitalizovani objekti moraju biti fleksibilni, tako da mogu primati eventualne buduće promjene funkcije, način korištenja, kao i socio-urbane promjene. Ovo je potrebno jasno izraziti, kroz rekonstrukciju i revitalizaciju.

BIBLIOGRAFIJA:

- 1.- Camo, Hamdo - „Kapetanije u Bosni i Hercegovini 1463-1606”
www.camo.ch
- 2.- Čelebija, Evlija - „Putovanje iz Ljubinja u Dubrovnik“, 1664,
J. Radonić, „Putovanje E. Čelebije po srpskim i hrvatskim zemljama“, godišnjica Nikole Čupića, XXXI Beograd, 1912.
- 3.- Ilijanić, Boris – „Urbana geneza-rektifikacija starih planova - Herceg Novi, Crna Gora, Istočna obala jadranskog mora”, Centralna narodna biblioteka Crne Gore, Cetinje, ISBN 987-9940-9257-0-3, 2009. god.
- 4.- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine,
<http://www.aneks8komisija.com.ba>
- 5.- Kreševljaković, Hamdija - „Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini“, Sarajevo 1958. god.

- 6.- Polić Bobić, Mirjana - „Među križom i polumjesecom - dubrovačke dojave španjolskome dvoru o Turcima u XVI stoljeću“, naklada LJEVAK, 2000. god., NSK, Zagreb, ISBN 953-178-128-1
- 7.- Prelog, Milan - „Prostor-vrijeme“, Društvo historičara umjetnosti hrvatske, KNJIGA XXI, Zagreb, 1973.
- 8.- Trajčić, D. - „Les tremblements de terre pour les années 361. - 1800., dans la Yougoslavie“, manuskript, 1961.

Boris Ilijanić

TOWER IN TREBESIN

Summary

The research of the object, the Tower in Trebesin, was carried out taking in consideration that the historic development of architectural inheritance in the region of Herceg Novi encompasses also the objects which are out of the urban core, that is the ones on the remote posts of the entire rural hinterland of the former District Dračevica.

In order to make the governance more efficient, in particular in the border zones, Turkish regions were very early organized as captaincies.

By the establishment of the Turkish administration in Herceg Novi area as early as in the end of the year 1482, the existing economic potentials were even promoted. The Turkish authorities organized the life of the existing population in Herceg Novi and the neighbouring Herzegovina in identical way, so that there are certain analogies in architectural sense, too.

On the basis of the above quoted organization during the Turkish governance of this region till 1687, when the rule was taken over by Venice, analogies can be made with the subject building the Tower in Trebesin.

In Herceg Novi, in the village Trebesin to the south of the yard of St. Toma's church, on the cadastral lot 328 K.O. Trebesin, stands a well preserved relic, the stone object of the tower. The tower is in immediate vicinity of the horse trail that led from the south /the sea/ to the north /hinterland/ and leans directly on it with its west facade.

The Tower in Trebesin is built of stone, partly as dry stone wall, and partly with mortar of laid adzed stones. The edges of the object are duly treated and perfectly perpendicular. The yard at the level of the Tower basement, of absolute elevation A.E. 301.58 m.a.s.l., with the entrance from the western communication, a gate duly built of stone, boundary wall 65 cm thick and partly destroyed cornice. The gate is made of carved stone 1.32 m wide and unknown height, because the upper part of the boundary wall, running southwards, is ruined and devastated.

It was established that the application of conservatory activities for the revitalization of the Tower is urgently needed.

The research showed that the applicable functions in this object may be: specific-ethno residence, art-designing area, internet communication area and similar functions of the type. In any case each of the suggested future functions should keep this object open and accessible to visitors.